

NÂBÎ DİVANI'NI VE HAYRIYYE'Yİ GİZLİ İLİMLER (OKÜLTİZM) IŞIĞINDA OKUMAK

Reading Nabi's "Divan" And "Hayriyye" In The Light Of Occultism

Dr. Ayşe YILDIZ*

ÖZ

Gizli ilimler ya da okültizm, evren ve evrendeki canlılarla doğaüstü yöntemlerle ilişki kurmayı ve onlara müdahale etmek için kullanılan yöntemlerin tümünü kapsayan bir ifadedir. Astroloji, astral seyahat, büyü, sihir, kehanet, fal, medyumluk, simyâ, tılsım, cincilik, istihâre, rüya yorumları, numeroloji, fizyonomi ve melhemeyi de içeren anlam alanı oldukça geniş bir kavramdır. Kökenleri eski çağlara kadar uzanan bu sistemler, ilkellerden modern toplumlara dek varlığını sürdürmüş, insanların hayat tarzları, inanışları ve davranışlarında önemli bir yere sahip olmuştur.

Gizli ilimler, hemen her toplumda türleri değişkenlik gösterse de varlığını korumuş, semavî dinlerin ya da dünyevî kanunların yasaklamaları onları ortadan kaldıramamıştır. En eski devirlerden beri hemen her toplumda varlığı bilinen bu sistemler, İslam öncesi inanış ve âdetlerle ve komşu kültürlerle temaslar neticesinde bu topraklarda günümüze kadar var olmuştur. Bu paralelde Osmanlı toplumunda da fal, büyü, sihir, kehanet gibi arayışlar var olmuş ve bunlar *ilm-i ahkâm-ı nücûm*, *ilm-i reml*, *ilm-i zâyirçe*, *ilm-i simyâ* gibi adlandırmalardan da anlaşılacağı gibi birer "ilim" olarak algılanmıştır. Bu makalede, 17.yy.ın ikinci yarısında yaşamış hikemî tarzın en büyük şairi kabul edilen Nâbî'nin Divanı ve Hayriyye (Hayrî-nâme) adlı eserinde gizli ilimleri ele alış ve bu gizli ilimlere bakışı değerlendirilecektir. Çalışma gizli ilimler arasında kabul edilen, fal, remil, simyâ, nazar, *ilm-i ahkâm-ı nücûm* (astroloji), rüya yorumu ve istihârenin Nâbî Divanı ve Hayriyye'de ele almış ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Nâbî, Nâbî Divanı, Hayriyye, gizli ilimler (okültizm), Klâsik Türk şiiri

ABSTRACT

Mystic sciences or occultism means communicating with the universe and creatures in the universe by supernatural methods and all the methods used for intervening in them. The content of this concept is very large involving astrology, astral travel, magic, sorcery, prophecy, fortune telling, mediumship, alchemy, amulet, lucid dream, dream interpretation, numerology, physiognomy and melheme. These systems which date back to ancient times continued to exist both in primitive and modern societies. They kept an important place in the life styles, beliefs and behaviors of people. Secret sciences have always preserved their existence despite their different forms in different societies and the prohibitions of divine religions or earthly laws could not remove them. These systems whose existence has been known in every society since ancient ages have appeared in these lands thanks to pre-Islamic beliefs and traditions and contacts with neighbor cultures. Therefore, the quests for fortune-telling, magic spell, sorcery and oracle were observed in Ottoman society and they were perceived as "science", and were called as *ilm-i ahkâm-ı nücûm*, *ilm-i reml*, *ilm-i zâyirçe*, *ilm-i simyâ*. Nabi is considered to be the biggest poet of hikemî poetry who lived in the second half of the 17th century. How he addressed occultism in his works titled Divan and Hayriyye (Hayrî-nâme) and his point of view about occultism will be evaluated in this article. The study is limited to fortune telling, geomancy, alchemy, evil eye, astrology, dream interpretation and lucid dream as addressed in Nabi's Divan and Hayriyye.

Key Words

Nâbî, Nâbî's Divan, Hayriyye, mystic sciences (occultism), Classical Turkish Poetry

Giriş

Gizli ilimler ya da okültizm, tabiat, evren ve evrendeki canlılarla doğaüstü güçler, tılsım, kehanet, fal ya da benzeri yöntemlerle ilişki kurmayı ve

onlara müdahale etmek için kullanılan yöntemlerin tümünü kapsayan bir ifadedir. Gizli ilimler, astroloji (*ilm-i ahkâm-ı nücûm*), astral seyahat, büyü, sihir, kehanet, fal, medyumluk, simyâ,

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yildiz@gazi.edu.tr

tılsım, cincilik, istihâre, rüya yorumları, nümeroloji, fizyonomi ve melhemeyi de içeren anlam alanı oldukça geniş bir kavramdır. Hatta Bâtınîlik ve Hurûfîliği de falcılığın uzantıları olarak değerlendirip gizli ilimler kapsamında ele alan araştırmacılar bulunmaktadır (Scognamillo-Arslan 2000: 113–160).

Fal, Arapça kökenli bir kelime olup uğur anlamına gelir. Ancak dilimizde fal kelimesi bu anlamının ötesinde geleceğe dair merak duygusunu giderecek her türlü yönleme ve gerece başvuran yorumlama bilgisi anlamında kullanılmaktadır (Duvarcı 1993: 1–2; Boratav 1973: 122). Fal sırasında kullanılan araçlara göre fal çeşitleri ortaya çıkmıştır. En bilinen türleri, yıldız, el, kuş, kâğıt, iç organlar, kemik, kum/toprak, zar, kitap, ateş, su, ayna, bakla, köpük, çay ve kahve falı, irafet (bakıcılık), ihtilac, melheme, kıyafet, fırsat, kur'a, remil ve yada taşı ile kehanettir (Aydın 1995: 135; Boratav 1973: 122–125; Duvarcı 1993: 19–32; Scognamillo-Arslan 2000:100–101).

Büyü, insanların doğayı kontrol altına alarak diğer insanlara iyilik ya da kötülük etme tutkuları için bir araçtır (Örnek 1971: 133; Tanyu 1992: 501). Büyü, olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan kişilerin yapabileceği bir eylemdir. Doğaüstü güç özelliği içinde kutsalı da barındırdığı için eski devirlerden beri büyü, din adamı fonksiyonundaki şaman/kâhin ve hekimlikle birlikte düşünülmüştür (Tanyu 1992: 501). Falcı ve kâhin ayrımı bugün yapılsa da eski uygarlıklarda böylesi bir ayrım yoktur. Söz konusu toplumlarda falcı ve kâhinin sahip olduğu bilgi tanrısal kabul edilir (Scognamillo-Arslan 2000: 24).

Büyü ve kehanet semavî dinlerin tümünde yasaklanmıştır. En ağır ceza Musevilikteki ölüm cezasıyken¹, İslam'da yedi büyük günahtan biri olarak² sayılmıştır. Fakat hayra yorma olarak tanımlanabilecek tefe"ül bu kapsamın dışında kalmış gibidir. Bu konuda ünlü Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin tefe"üle cevaz verdiği iddia edilen ünlü fetvası delil olarak öne sürülür (Sezer 1998: 13). Ancak Ebussuud Efendi'nin bu içerikte bir fetvasına rastlayamadığımız gibi fallı ilgili fetvaları hiç de müsamahakâr değildir³. Yasağın hiçbir zaman yasaklanan eylemin önüne geçemediğine bu konuda da tanıklık edilir. En eski devirlerden beri hemen her toplumda varlığı bilinen büyü, İslam öncesi inanış ve adetlerle ve komşu kültürlerle temaslar neticesinde bu topraklarda günümüze kadar var olmuştur (Tanyu 1992: 504). Bununla birlikte hayata karşı olumlu ve ümitle bakmaya zemin hazırlayan iyiye ve hayra yorma kapsamındaki tefe"ül hadis ve fetva olduğu iddia edilen dayanaklarla var olagelmiş ve diğer fal çeşitleri arasında kendisine daha yasaksız bir alan bulmayı başarmıştır.

Gizli ilimler kapsamındaki bu sistemler hemen her toplumda türleri değişkenlik gösterse de varlığını korumuş, semavî dinlerin ya da dünyevi kanunların yasaklamaları onları ortadan kaldıramamıştır. Bu paralelde Osmanlı toplumunda da fal, büyü, sihir, kehanet gibi arayışlar var olmuş ve bunlar *ilm-i ahkâm-ı nücum*, *ilm-i reml*, *ilm-i zâyirçe*, *ilm-i simyâ* gibi adlandırmalardan da anlaşılacağı gibi birer "ilim" olarak algılanmıştır. Falcıların bazı grupları- münecimler, remmâller ve resimli falcılar- esnaf sınıfından kabul edilmiş, esnaf alayında

kazasker alayı içinde geçmiştir (Sezer 1998: 10). Çağdaş pek çok devletin sarayında olduğu gibi Osmanlı sarayında da görevli münecimler padişah ve devlet işleriyle ilgili uğurlu saatleri tayin etmişlerdir4.

Yukarıda bahsedilen gizli ilimlere yönelik inanış ve kabullerin şiire ve edebiyata yansımaması düşünülemez. Bunların bir kısmı şiirin ortak malzemesi ve benzetmeler dünyası çerçevesinde sevgilinin güzellik unsurlarının benzetileni olarak kullanılmıştır. Özellikle, büyü, sihir ve efsun gibi Divan şiirinin benzetmeler dünyası içinde sevgilinin gözlerinin, yan bakışının ve saçının özellikleri olarak şiirde yer almıştır. Nâbî Divanı'nda da bu genel geçer benzetmelikler dolayısıyla göz ve saçın câdû, efsun ve sihr gibi kelimelerle birlikte kullanımına şahit olunur. Ancak burada öncelikle vurgulanan büyü ve büyücülük değil sevgilinin, her şairin divanında karşılaşılan güzellik unsurlarıdır. Dolayısıyla bu tarz kullanımlar değerlendirmeye alınmamıştır. Çalışma gizli ilimler arasında kabul edilen, fal, remil, simyâ, nazar, ilm-i ahkâm-ı nücûm (astroloji), rüya yorumu ve istihârenin Nâbî Divanı ve Hayriyye'de ele alınışı ile sınırlandırılmıştır.

Hayriyye'de Gizli İlimler: Remil, Astroloji ve Kimya

Hikmet şairi olarak tanınan Nâbî'nin, oğlu aracılığıyla gençlere verdiği öğütleri içeren Hayriyye, daha mutlu bir yaşam için yapılması ve uzak durulması gereken şeylerden bahseder. Nâbî, oğluna orta insan (*evsâtü'n-nâs*) tipini salık verirken, toplumdaki aksaklıklara yönelik eleştirilerde bulunmayı da ihmal etmez. Bu eleştiriler gerek kurumların işleyişi gerekse

kurumlardaki görevlilerin sorumluluklarını yerine getirirken kuralları ihlal edişlerine yöneliktir. Ancak Nâbî toplumsal aksaklıklar yanında bireysel ahlâka da önem vermiş ve daha rahat ve huzurlu bir hayat için oğlu vasıtasıyla önerilerde bulunmuştur. Oğluna uzak durmasını tavsiye ettiği gizli ilimler arasında remil5, astroloji (ilm-i ahkâm-ı nücûm) ve kimya6 bulunmaktadır.

Nâbî, Hayriyye'de oğluna remil ve astroloji hakkında şu öğütlerde bulunur: Remil ve astroloji, onunla uğraşanları kötü bir hâle düşürür, servetlerini kaybettirir, işleri altın gibi yolunda gidebilecekken bakır gibi kötü bir hâle gelir. Gaybın sadece Allah tarafından bilineceği gerçeği gereğince remilden çıkarılan sonuçlar hiçbir koşulda gerçek değildir ve yarının kaygısını bugünden çekmek gereksizdir. Remil bilgisi gerçek olsa bile üstadı yoktur. Üstat geçinenlerin ilmi eksik, sözü eğri ve anlayışı marazidir. Kendisi pek çok münecim ve remmâl görmüş ve hepsinin hâllerini bilmektedir. İçlerinden biri bile huzurlu ve mutlu değildir. Astroloji talihsizliklerle doludur. Tüm bu sebeplerden dolayı oğluna bunlardan uzak durmasını öğütler:

*Olma kur'a-fiken-i reml ü nücûm
Ki ider ehlini bi'l-hâssa şûm (653)*

*Ana her kim döşenür müflis olur
İşi altun olacakken mis olur (654)*

*Çünkü takdîr iledür cümle umûr
Âtiye fikrin unut eyle huzûr (655)*

*Fikr-i müstakbeli pişin çekme
Yok yire vesvese tohmın ekme (656)*

*Remlün ahkâmını girçek sanma
Gaybı Allâh bilür aldanma (657)*

*Fenni var ise de üstâdı 'adım
İlmi nâkıs sözi kec fehmi sakım (658)*

*Görmüşüz cümlesinin ahvâlin
Çok müneccimler ile remmâlin (659)*

*Olduğı yok birisi ber-hordâr
Bestedür reml ü nücûma idbâr (660)*

*Ko gam-ı nisbeyi nakd eylersin
Düşüp ol dağdağaya n'eylersin (661)*

*Düşme ol kaydlara dinle beni
Saklasun Hazret-i Allâh seni7(662)*

(Hayriye-i Nâbî)

Nâbî, Hayriyye'de kimyayı da remil ve astroloji gibi uzak durulması gereken zararlı yollar olarak görür. Kimya ile ilgilenmemesi, malını boşuna telef etmemesi oğluna öncelikli öğüdüdür. İksir imkânsızı vaat eder, kimya tıpkı Anka kuşu gibi ismi var cismi yok bir mevhumdur ve bir bilim olarak kimya mümkün değildir. Kimya kükürt ya da kömürle olmaz, ancak mucize ya da kerametle mümkün olabilir. Pek çok kimse kimyaya müptela olmasına rağmen kimse ona ulaşamamıştır. Kimyanın pek çok kişinin başını döndürmesine rağmen bir şeyin mahiyetini değiştirmesi imkânsızdır. Kimyager, sözle karın doyurmaz, bir şeylerin şeklini değiştirip düzenlemeyle iksir olmaz. Tüm bu sebeplerden dolayı oğluna kimyadan uzak durmasını söyler:

*Kimyâ-sâzlığa itme şegaf
Eyleme mâlunu bi-hûde telef (1402)*

*Olma zinhâr bu sevdâya esîr
Olacak hâl degüldür iksîr (1403)*

*Yok yire itme tehî hemyânun
Bûteye koyup eritime cânun (1404)*

*Kimyâ kârını san'at sanma
Mübtelânun sözine aldanma (1405)*

*İsmi var cismi veli nâ-peydâ
Kimyâ ile cihânda 'ankâ (1406)*

*Mâl için mâlunu üzân (?) itme
Hâzırın gâ'ibe kurbân itme (1407)*

*Bütelerdür küleh-i fakr u fenâ
Anı zann eyleme âlât-ı gunâ (1408)*

*Kimyâ sanma ki san'atla olur
Mu'cizeyle ya kerâmetle olur (1410)*

*Ana ne kar' u ne inbik gerek
O nefesdür ana tevfik gerek (1413)*

*Çoğının gam cigerin hûn itmiş
Kim gördün işin altun itmiş (1414)*

*Süretin itse de farzâ tagyîr
San'at olur ana dinmez iksîr (1416)*

*Mübtelâdur katı çok kimse buna
Birisi olmadı ammâ ki resâ (1430)*

*Kimyâ itdi çoğın ser-gerdân
Kalb-i mâhiyyete hod yok imkân (1431)*

*Hân mânın boşadup niçe emîr
Hâm sevdâya düşüp oldı fakîr (1432)*

*Gâh teklîs ü gehî istiktâr
Âzmâyişle geçer leyl ü nehâr (1442)*

*Hall u 'akda çalşur şâm u seher
Ki bula dest-res-i şems ü kamer (1443)*

*Kimyâger söz ile sîr olmaz
İstulâhât ile iksîr olmaz (1444) (Hayriye-i Nâbî)*

Nâbî Divanı'nda Gizli İlimler: Fal, Remil, İstihâre, Yada Taşı, Rüya Tabiri, ve Nazar

Nâbî'nin Hayriyye'de gizli ilimlere bakışı oldukça katıdır. Nâbî, rahat bir yaşam için gizli ilimlerden uzak durulması gerektiği görüşünde olmasına rağmen, Divanı'nda bu sistemlere dair

unsurları daha farklı bir şekilde ele aldığı görülür. Nâbî Divanı'nda, fal, yada taş, remil, istihâre, rüya tabiri ve nazarla ilgili kullanımlar mevcuttur.

Fal

Osmanlı toplumunda oldukça yaygın bir gelenek olan kitap falı⁸, Divan'da bir beyitte âşığın aşk derdinden hasta oluşu için bir hüsn-i talil olarak kullanılmıştır. Ümit divanı tefe"ül amacıyla açıldığında ilk satırında "aşk hastası" ortaya çıktığı için âşığın sevgiliye dair ümit beslemesi ve onun aşkının derdinden kurtulması mümkün görünmemektedir:

Satr-ı evvelde zuhûr eyledi lafz-ı âmid

Olcak fâl- güşâyende-i dîvân-ı ümîd (G-52/2)⁹

İslam öncesi Arap toplumunda yaygın şekilde görülen kur'a falı, Nâbî Divanı'nda sevgiliye vuslat için bakılan fal olarak karşımıza çıkar. Âşık vuslat için bakılan falda rakibe vuslat çıkmasını hiçbir koşulda istemez.

Rakibe düşdüğün ister mi 'âşık kur'a-i vuslat
Bana dirsən hele bir kimseye ben öyle fâl it-
mem (G-525/6)

İslam öncesi Türk inanışlarında da var olan fincan falı¹⁰, farklı tarzda bir uygulamayla Nâbî'nin bir gazelinde hüsn-i talil unsuru olarak yer alır. Sevgilinin (kahveyi soğutmak amacıyla fincana üflemeinden kaynaklı) soğuk nefesiyle fincanın gözü kararmıştır. Bundan dolayı meclislerde sersem bir şekilde elden ele dolaşsa buna şaşılmalıdır.

Mecâlis içre serâsime gerdiş itse n'ola
Karardı çeşmi dem-i serdiyile fîncânun (G-471/2)

Remil

Remilin bir ilim, remmâlliğin bir meslek olarak kabulü dolayısıyla, Os-

manlı döneminde oldukça rağbet bulunduğu söylenebilir. Nâbî Divanı'nda da remille ilgili çok sayıda beyit yer almaktadır. Mesela aşağıdaki beyitte sevgilin beni ve yüzündeki tüyler renk ilgisiyle remil falındaki kumlara benzetilmiş, talihsiz ve çaresiz, her şeyini kaybetmiş âşık, geleceğe dair iyi bir şeyler duymak için remil açtırmıştır. Bu falda âşığın tüm dikkati remmâl sayfası gibi olan sevgilinin yüzünde ve kumlara benzeyen ben ve tüylerdedir.

Dide-i 'âşık-ı müflis ki hat u hâldedür
Çeşm-i nekbet-zededür safha-i remmâldedür

(G-145/1)

Remilin, geleceğe dair hükümleri açısından itibar edilen bir fal çeşidi olarak görüldüğü Divan'da yer alan aşağıdaki beyitten anlaşılmaktadır. Sevgilinin dudağı âdeta yok denecek kadar küçüktür. Âşıklarına eziyet eden kötü huylu sevgilinin dudağındaki sırrın bilinmemesi, gelecekte haber soracak bir remmâlin olmamasına bağlanır.

Ey tünd-hû neden bilelüm sırr-ı la'lüni
Ahkâm-ı gayb sormağa remmâlümüz mi var
(G-157/4)

Nâbî Divanı'nda yer alan aşağıdaki beyitte kader, rıza gösterilmesi gereken bir kavram olarak ele alınır. Kaza remmâli (Tanrı) bir remil tahtası gibi olan gökyüzüne remil noktalarına benzeyen yıldızları döktüğünde onun hükümlerine itiraz edilmemelidir. Hikmetten sual olunmaz, onda yanlış aranmaz. Eğer insan kaderinden memnun değilse bunun sebebi belki de onun yanlış gören gözüdür. Burada remil ve astrolojinin birlikte ele alındığı söylenebilir. Gökte her insanın bir yıldızı olduğu inanışından hareketle, kökenleri çok eski devirlere dayanan

Yıldızların insan kaderi üzerinde etkili olduğu inancı, bir başka fal çeşidi olan remille birlikte ele alınmıştır.

*Remmâl-i kazâ sipihre dökdükçe nûkat
Zinhar dime hükmine bu kec bu sakat*

*Var ise sebab çeşm-i galat-bînündür
Yohsa ne revâ nüsha-i hikmetde galat (Rubâ'î-
Harfû't-tâ, s. 730)*

Yine benzer bir tasavvurla feleğin kâtibi olan Utarit, kum hokkasından kumlar dökmekte ve bu kumlar gökyüzünde birer yıldız gibi görünmektedir. Geleceğe dair bilgi hem remil hem de astrolojiyi de içine alacak şekilde falları ilişkilendirilmiştir.

*Sâhife-i felek üzre nücûma dönmişdür
Utâridün dökilen rîgi rîgdânundan (G-607/3)*

Rüya ve İstihâre

Gizli ilimlerden biri olarak kabul edilmesine rağmen kutsal kitaplar rüya yorumuna yer vermiş hatta rüya bir vahiy yolu olarak kullanılmıştır. Bu sebeple rüya tabiri büyü, fal ya da simyâ gibi bâtil ve uzak durulması gereken sistemler kategorisinde olmamıştır. Yusuf Peygamber'e rüya yorumlama bilgisinin verilmesi ve gördüğü ve yorumladığı rüyaların hayatında çok büyük değişikliklere sebep olduğu kutsal kitaplarda kayıtlıdır¹¹. Semavî dinler dışında da rüya yorumuna önem verilmiştir. Mesela, Hindistan'da geleceğe dair bilgiler edinme amacıyla rüya yorumu milattan sonraki yüzyıllarda gelişir. (Ayдын 1995: 136). Yine Sümerlerin mabetlerdeki kutsal saydıkları yatağa yatarak gördükleri rüyaları yorumladıkları (bir çeşit istihâre) bilinmektedir (Onay 1992: 222). Nâbî Divanı'nda rüyada görülen şeylerin insana güzel gelmesi, uyandığında rüyayı görende yarattığı iç huzurla birlikte ele alınmıştır.

*Safâ-yı bâtını bundan kıyâs mümkündür
Lezîz olur ne nümâyân olursa rü'yâda (G
702/3)*

Benzer bir ilgiyle, rüyada görülen şeylerin insanda güzel duygular uyan-dırması, fakat uyanıldığında bunun gerçek hayatta karşılığının bulunmaması bir başka beyitte dile getirilmiştir. Her rüya yorumlandığı gibi çıksa her sabah istekler gerçekleşmiş olur. *Her sabâh olur idi nakd-i murâd âmâde
Çıksa her gördüğümüz vâkı'anun ta'biri (G-
852/2)*

Yine Divan'da rüyada görülen nesnelere yorumlanmasına gönderme vardır. Rüyada la'lden bir mühür/ yüzük görmek, sevgilinin yakut renkli dudağına yorulmuştur.

*Nevâzişle leb-i yâkût-fâmın eyledüm ta'bir
Bu şeb gencine-i rü'yâda bir la'lin nigîn bul-
dum (G-506/3)*

Arapça hayr kelimesinden türeyen istihâre, bir niyetle kılınan namazın ve okunan duanın ardından uyku sırasında görülen rüyaya dayanarak o işle ilgili ipuçları bulmaya çalışmadır. İstihâre türediği kök itibarıyla hem bir işin hayırlı olmasını dilemek hem de hayırlı olup olmayacağını öğrenmek için yapılır. (Sezer 1998: 135) Her ne kadar namaz gibi İslamî ritüeller için içine karışmış olsa da geleceğe dönük bir tahmin olduğu için bu da fal kategorisinde değerlendirilmiştir. Nâbî Divanı'nda istihâre bir beyitte astroloji ve remille karşılaştırılmış ve onlara üstün tutulmuştur. Geleceğe dair şeyler öğrenmek için istihâreden daha iyi bir rehber yoktur.

*Nücûm u reml degül rehber-i mesîre-i gayb
Murâda râh-nümâ olmaz istihâre gibi (G-
831/8)*

İnsanın istekleri sınırsızdır. Sonucunun hayırlı olup olmayacağı düşünülmezsizin insan hayattan sürekli talepte bulunur. Ancak Nâbî, böylesi durumlarda istihârede yarar olduğu görüşündedir.

*Binâ-yı kâmin iden ref' istişâre ile
Nühüfte vaz'-ı esâs itsün istihâre ile (G-709/1)*

Nazar

Nazar, hemen her toplumda görülen, kıskançlık içeren beğeni bakışına verilen addır. Nazarın İslam öncesi inançların yanı sıra rivayet edilen kimi hadislerle İslamî dönemde de varlığı kabul edilir. Nazardan korunmak için peygamberin okunmasını salık verdiği dualar ve sûreler rivayet edilir (Turan 2001: 321–322). Ancak nazara karşı alınan önlemler İslamî kimliği olan dua ve sûrelerle sınırlı değildir. Hatta bunların büyük bir kısmının İslam öncesi inançlarla alakalı olduğu söylenebilir. Sipend/üzerlik otu da denen tütsü yakılması da bunlardan biridir. Arındırma ve sağaltma özellikleri dolayısıyla ateş kültürüyle ilişkili olan nazara karşı tütsü yakma pek çok toplumda görülür (Turan 2001: 332). Nâbî Divanı'nda yer alan bir beyitte, nazara karşı üzerlik tohumundan tütsü yakılması ritüelinde, üzerlik tohumunun yanarken çıkardığı sesler, ağlayıp feryat edişe benzetilmiş ve anlatıcı bu gözyaşına sebep olmaktansa nazar değmesini beklemenin mizacına daha uygun olacağını ifade etmiştir.

Meşrebümde irtikâb-ı çeşm-zahm âsân gelür12

Bâ'is olmakdan sipendin sûzına feryâdına (G-747/3)

Tütsünün yanı sıra nazardan korunma yollarından biri de muskadır. Muska, Arapça nüsha kelimesinin bo-

zulmuş şeklidir. Hastalıkları sağaltma, görünür görünmez kazalar gibi olası bir kötülüğü önlemek amacıyla kişinin üzerinde taşıdığı dua yazılı kâğıda muska adı verilir (Boratav 1973: 145). Muskanın kola bağlanan bir çeşidi de olduğu için *bâzûbend* kelimesi muska karşılığı kullanılmıştır (Onay 1992: 70). Nâbî Divanı'nda yer alan bir kıt'ada nazar değmesine karşı muska kullanımından bahsedilir. Huruf-ı mukattaattan olan "hâ mim" beyitte hem Kur'an'ın kimi surelerinin başındaki harfleri hem de "hâmi"/"koruyucu" anlamı kastedilerek kullanılmıştır. Buna göre eğer vuslat kolunda "hâ mim" yazılı bir muska olsaydı, düşmanların nazarından tedirgin olmaya gerek olmazdı.

*Ben dahi gam mı çekerdüm nazar-ı a'dâdan
Bâzu-yı vasılda ta'vîzüm olaydı "hâ mim"
(Kıt'a-65/4)*

Nâbî Divanı'nda yer alan bir kıt'ada nazar "çeşm-i bed" olarak adlandırılmış ve nazardan korunmak için boyuna heykel/muska asma geleneğine gönderme yapılmıştır.

*Didiler kel köpegün yârânı
Başına gördiler urmuş saykal
Çeşm-i bedden seni hıfz etmek için
Sana lâzımdur asılmak heykel
(Kıt'a-61)*

Yada Taşı

Yada taşı, kamlık inancında, kamların yada denen yağmur taşıyla hava durumunu değiştirme çabasında görülür (Duvarcı 1993: 26). Gerdizî, Yakût el-Hamavî, Ebû Zeyd el-Belhî ve Ebû Reyhân el-Bîrûnî gibi Ortaçağ İslam coğrafyacılarının eserlerinde varlığından bahsedilen yada taşı, Dîvânü Lügâti't-Türk'te de yer almak-

tadır. Kaşgarlı Mahmut yada taşı ile yağmur yağdırmayı bir tür “kamlık” olarak değerlendirir. (Çoruhlu 2010: 45) Türk ve Moğollarda ortak olarak görülen yada taşının yansımaları, yağmur dualarının ortak noktası olan çok sayıda çakıl taşına dualar okunarak torba içinde suya bırakılmasında takip edilebilir (Boratav 1973: 171). Nâbî Divanı’nda bir beyitte sevgilin merhametsiz hatta taş yürekli olması ile âşıklarına sürekli eziyet edip gözyaşı döktürmesi yada taşının yağmur yağdırıcı özelliği paralelinde açıklanmıştır. Taş yürekli sevgili kederli âşığın göz yaşını aldıkça yada taşının etkisi âşık için apaçık ortaya çıkar.

*Eşkin ol seng-dil aldıkça bu mihnet-zedenün
Zâhir oldı bana hâsiyyeti seng-i yadanun* (G-416-1)

SONUÇ

Nâbî, yaşadığı topluma kayıtsız bir şair olmamıştır. Eserlerinde devrine ışık tutacak ve araştırmacılara yol gösterecek ölçüde devrin siyasî ve sosyal hayatından yansımalar bulmak mümkündür (Kortantamer 1993: 152). Şiirlerinde coşkunluğun yerine anlamın ve hikmetli söyleyişin ön plana çıktığı Nâbî’nin gizli ilimlere bakışı Divan’ında ve Hayriyye’de birbirinden oldukça farklıdır.

Büyü, fal ve kehanet gibi gelecek haber verme ve geleceği değiştirme iddiasındaki sistemlere yönelik Divan’ından alınan örneklerde, bu sistemler gerçeğe uygunluğu, uğraşana vereceği zararlar, inanç açısından yaratacağı sıkıntı, insanın hayat düzenini bozuşu noktalarına değinilmeksizin divan şiirinin kabuller dünyası içinde birer benzetme unsuru olarak ele alınmıştır. Hayriyye’de ise remil, nücûm ve kimya(simyâ) “*nehy*” ifadesini ba-

rındıran müstakil başlıklarla ele alınmış ve bu sistemler bâtil bulunarak bireyin hayatındaki düzen ve huzur için uzak durulması sıkı sıkıya tembihlenmiştir. Bu farklılık, manzum formda yazılan mesnevilerin gazeller kadar stilize olmayan üslupları ve daha reel bir algılayışla kaleme alınmalarının yanı sıra; Osmanlı toplumunda yaşayan ortalama bir entelektüel ve oğlunu zararlı bilgi ve alışkanlıklardan uzak tutmaya çalışan bir babanın hassasiyeti ile de alakalı olmalıdır. Ancak söz konusu Divan ve özellikle de gazeller olunca burada stilize üslup ve yüzyıllardır her şairce kabullenilmiş benzetme unsurları ön planda olmakta ve gizli ilimlere dair öğeler öncelikle bir estetik unsur olarak varlığını korumaktadır.

NOTLAR

- 1 “Büyücü kadını yaşatmayacaksınız” *Mısrardan Çıkış* 22/18; “... Kehanette bulunmayacak, falcılık yapmayacaksınız” *Levililer* 19/26; “Cincilere, ruh çağırnlara yönelmeyin. Onlara danışmayın, kirlenirsiniz. Tanrımız Rab, benim” *Levililer* 19/31; “Cincilik yapan ve ruh çağırnan ister erkek olsun ister kadın olsun kesinlikle öldürülecektir. Onları taşlayacaksınız. Ölülerinden kendileri sorumludur.” *Levililer* 20/27; ayetleriyle Tervat, tüm fal çeşitlerini büyüü ve kehaneti yasaklar.
- 2 Kuran’da doğrudan fal kelimesi geçmez. Ancak sihir ve ezlam (fal okları) ifadeleri geçer, bunlar kesin bir dille yasaklanır ve gayb bilgisinin sadece Allah’a ait olduğu vurgulanır.
- 3 Ebussuud Efendi, falla ilgili fetvalarda faldan kazanılan parayı haram saymış, Kuran fahı açan müezzinin imamlığının caizliği konusunda da “*Min ba’din teaddüben terk ederse olur. Olur olmaz niyet için Kuran-ı azîm tefe’ül edilmez*” demiştir. Geleceğe dair beyanlarda bulunmamak koşuluyla remmâle gidip remil açtıran kimse için fetva istendiğinde bunun bir mahzuru olmadığını söylemiştir (Düzdağ 1998: 319–321). Dikkat edilirse geleceğe dair tahminde bulunan hiçbir şeye cevaz verilmemiş, tolerans gaip bilicik iddiası olmadığı zamanlarda ortaya çıkmıştır.
- 4 Müneccimlerin devlet işlerine dair uğurlu

- saat tayin etmesi Hititlere kadar uzanır. Savaş, Hititlerde falın en çok başvurulduğu alanlardan biridir. Savaşın tüm stratejik ayrıntıları ve kazanılma ihtimali hep fal aracılığıyla belirlenirdi (Aydın 1995: 135).
- 5 Arapça kum anlamındaki reml kelimesinin dilimizdeki telaffuz biçimidir. Kökeni İdris ve Danyal peygamberlere dayandırılan, başlangıçta kum sonradan kağıt üzerine çizilen noktalardan en son olarak da remil tahtaları üzerindeki noktaları ve çizgileri yorumlayarak hükümler veren bir fal çeşididir (Levend 1984: 220; Sezer 1998: 43).
- 6 Madenlerden altın elde etme bilgisi olarak tanımlanan simyâ, modern kimyanın hazırlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Ağâh Sırrı Levend ve İskender Pala, kimyayı bu anlamda alırken, simyâ için halk arasında eski kimya ilminin karşılığı olarak kullanılmasına rağmen simyânın daha çok tılsım ve harflerin gizemi ile alakalı olduğunu söylemektedir (Levend 1984: 190, 195; Pala 1995: 483). Hayriyye'de de kimya ile kast edilen Ağâh Sırrı Levend'in ve İskender Pala'nın işaret ettiği halk arasında simyâ olarak bilinen ilimdir.
- 7 Nâbî'nin Hayriyye'sinden alınan örnek beyitler için, Mahmut Kaplan'ın Hayriyye-i Nâbî, Ankara 2008 adlı çalışması kullanılmıştır.
- 8 Genellikle Kuran bazen de Kuran dışında bir kitabın sayfalarının rastgele açılıp, o sayfanın yedi sayfa gerisine ya da ilerisine giderek ilk göze çarpan ayet ya da mısraı okuma esasına dayanan ve Doğu dünyasında çok başvurulmuş bir fal çeşididir (Sezer 1998: 36; Aksoyak 2004: 7). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Aksoyak 2004).
- 9 Nâbî Divanı'ndan alınan örnek beyitler için Ali Fuat Bilkan, Nâbî Divanı, İstanbul 1997 adlı çalışması kullanılmıştır.
- 10 Fincan falı, İslam öncesi Türk inancında tanrı Ülgen için yapılan ayinlerde, tanrıya kurban edilen atlardan hangilerinin Ülgen tarafından kabul edildiğini anlamak için okunan bir efsun eşliğinde fincanın at sırtındaki hareketlerinin yorumlanmasına dayanan bir fal çeşididir (Duvarcı 1993: 26).
- 11 Tevrat-Yaratılış 37/5-10; 40/5-22; 41/1-36; Kur'an-Yusuf 12/36, 41, 43, 45, 46, 100, 101.
- 12 Divan'da "gelür" nüsha farkı olarak gösterilmiştir (Bilkan 1997: 1021).
- Bilkan, Ali Fuat. *Nâbî Divanı*, C. 1-2, İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- Boratav, Pertev Naili. *Türk Halk Bilimi-II, 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışları, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2010.
- Duvarcı, Ayşe. *Türkiye'de Falcılık Geleneği İle Bu Konuda İki Eser*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislam Ebussud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul: Şule Yayınları, 1998.
- Kaplan, Mahmut. *Hayriyye-i Nâbî*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2008.
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Anlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2010.
- Kortantamer, Tunca. "Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi", Ankara: *Eski Türk Edebiyatı- Makaleler*, Akçağ Yayınları, 1993.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.
- Onay, Ahmet Talât. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: (Haz. Cemal Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Örnek, Sedat Veyis. *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1971.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Scognamillo Giovanni ve Arif Arslan. *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Fal*, İstanbul: Karizma Yayınları, 2000.
- Sezer, Sennur. *Osmanlı'da Fal ve Falnameler*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998.
- Tanyu, Hikmet. "Büyü", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, C. 6, s. 501-506
- Turan, Fatma Ahsen. "Anadolu'daki Nazarlar İlgili Adet ve Uygulamalar", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 9, Nu:2, Ekim 2001, s. 321-340.

KAYNAKÇA

Aksoyak, İsmail Hakkı. *Kefeli Hüseyin Râznâme*, Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2004.

Aydın, Mehmet. "Fal", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, C. 12, s. 134-138.